

MUSTAQILLIK YILLARIDA HUQUQBUZARLIKLAR PROFILAKTİKASIGA DOIR TA'LIMOTLAR VA NAZARIYALAR

Asadov Navro'z Abdujabbor o'g'li
O'zbekiston Respublikasi IIIV
Akademiya 3-o'quv kursi kursanti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola orqali muallif: huquqbuzarliklar profilaktikasiga doir ta'limotlar va nazariyalarni, kriminologik adabiyotlarda huquqbuzarlik va jinoyatlarni sabab va shart-sharoitlariga doir ko'rsatilgan mavzuga aloqador jummalarni ko'rsatib o'tib mavzuni ilmiy tahlil qilgan

Kalit so'zlar: *konsepsiya, noantagonistik, konflikt, jinoyatchilik, deformatsiyalar, mikromuhit, totalitarizm.*

АННОТАЦИЯ

Посредством данной статьи автор научно проанализировал тему, показав доктрины и теории профилактики правонарушений, приговоры, связанные с причинами и условиями преступлений и преступлений в криминологической литературе.

Ключевые слова: *концепт, неантагонистический, конфликт, преступность, деформации, микросреда, тоталитаризм.*

ANNOTATION

Through this article, the author scientifically analyzed the topic by showing the doctrines and theories of crime prevention, the sentences related to the causes and conditions of crimes and crimes in the criminological literature.

Key words: *concept, non-antagonistic, conflict, crime, deformations, microenvironment, totalitarianism.*

Kriminologiyaga huquqbuzarlik profilaktikasiga oid ta'limotlar tarixida jinoyatchilik sabablarining nisbatan yangi konsepsiyasi marksizmning sinflar nazariyasi ta'sirida vujudga keldi. N.F. Kuznesova fikriga ko'ra, salbiy iqtisodiy, mafkuraviy, madaniy, tarbiyaviy, tashkiliy, boshqaruv, ijtimoiy-psixologik omillar majmui jinoyatchilikka sabab bo'ladi. L.I. Spiridonovning fikricha esa, jinoyatchilikning alohida sabablari mavjud emas: ayni bir maxsus hodisalar har xil sharoitda turli ijobiy yoki salbiy oqibatlarni keltirib chiqarishi mumkin. Kriminologiyaning vazifasi jamiyatda mavjud noantagonistik ruhdagi qarama-qarshiliklar odamlarning ijtimoiy xossalarida namoyon bo'lib, ularning u yoki bu darajadagi salbiy xulq-atvoriga qanday turtki berishini aniqlashdan iboratdir. A.A. Piontkovskiy jinoyatchilik sabablarining asosiy mazmuni "jamiyat a'zolarining

muttasil o'sib boruvehi ehtiyojlari bilan ularni qondirish moddiy vositalari o'rtasidagi qarama-qarshilikdan iboratdir" deb ta'kidlaydi. S.A. Domaxin esa, aksincha, ijtimoiy munosabatlar g'ayriijtimoiy qarashlar va jinoyatlarga sabab bo'lishi mumkin emas, degan fikrni ilgari suradi. V.N.Kudryavsev g'ayrihuquqiy xulq-atvor sub'ekt xulq-atvori va qonun talablari o'rtasida muttasil ravishda keskinlashib boruvehi va ochiq oydin konfliktga aylanuvchi har xil qarama-qarshiliklar asosida va shaklida vujudga keladi va rivojlanadi, deb yozgan edi. Uning fikricha, bu qaramaqarshiliklar ruhiy, ijtimoiy yoki aralash ko'rinishga ega bo'iishi mumkin. V.N.Kudryavsev qarama-qarshiliklar mavjud bo'lgan va namoyon bo'luvchi barcha hodisalar va jarayonlari obyektiv va sub'ektivga ajratishni taklif qiladi. «Jinoyatchilikning obyektiv sabablari - bu ijtimoiy borliqdagi, odamlarning iqtisodiy va ijtimoiy munosabatlaridagi muayyan qarama-qarshiliklar, g'ayriijtimoiy moyilliklarga sabab bo'luvchi qiyinchiliklar va kamchiliklardir, - deb ta'kidlaydi. Obyektiv shart-sharoit - bu huquqbuzarliklarning sub'ektiv va obyektiv sabablari ta'sirini qo'llab-quvvadovchi, ba'zan esa - jonlantiruvchi tashkiliy, huquqiy, texnikaviy yo'sindagi kamchiliklardir».

V.N. Kudryavsev bu borada o'z nuqtai nazarini bayon etar ekan, shunday yozadi: jinoyatchilikning sub'ektiv sabablari - bu ijtimoiy psixologiya elementlari, nuqsonli ehtiyoj, qiziqish, maqsad va motivlar, sub'ektiv shart-sharoit esa - aholining demografik va ijtimoiy-psixologik xususiyatlari (fe'l-atvori, mijozi, jinsi, yoshi va h.k.)dir. Ammo jinoyatchilik bilan bog'liq hodisalarni guruhlashga nisbatan boshqacha, yanada oqilona yondashish ham mumkin, deb ta'kidlaydi V.N.Kudryavsev. Bu - shaxs, kichik ijtimoiy guruh, jamoa va umuman jamiyat. Mazkur yondashuvda jinoyatchilik sabablari jamiyat, sinf, mehnat jamoasi, kichik ijtimoiy guruh, shaxs kabi tizimlar doirasida elementlarning nomuvofiqlashuvi, shuningdek mazkur tizimlar, kichik tizimlar o'rtasidagi qarama-qarshiliklar tarzida amal qiladi. Ko'rib turganimizdek, muallif qarama-qarshiliklarni faqatgina jinoyatchilik manbalaridan biri deb hisoblaydi. Falsafa fani vakillari ijtimoiy va shaxsiy munosabatlar o'rtasida quyidagi qarama-qarshiliklarni farqlaydilar:

1) kurash bilan bog'liq qiyinchiliklar ayrim shaxsiy ehtiyojlarni qondirishni vaqtinchalik cheklash yoki kechiktirishga majbur qilishidan kelib chiqadigan qarama-qarshiliklar;

2) jamiyat hayotini, mehnat va taqsimlash munosabatlarini va hokozolari tashkil etishdagi kamchiliklar bilan bog'liq qarama qarshiliklar;

3) shaxsning shaxsiy intilishlari va jamiyat ehtiyojlari o'rtasidagi qarama-qarshiliklar.

Shaxs va jamiyat o'rtasidagi eng keskin to'qnashuvlardan biri bo'lgan jinoyatchilik jamiyatda mavjud ijtimoiy qarama-qarshiliklar bilan bevosita yoki izchil bog'liqdir. Nisbatan yangi «deformasiyalar» nazariyasi «qarama-qarshiliklar» nazariyasiga yaqin turadi. A.Nomokonov har qanday qarama-qarshiliklarni emas, balki

ijtimoiy taraqqiyotga to'sqinlik qiluvchi qarama-qarshiliklarga jinoyatchilik manbai deb hisoblaydi. Bunday qarama-qarshiliklarni u «jamiyat hayotidagi deformatsiyalar» deb nomlashni taklif qiladi. Uning fikricha, muayyan mikromuhitda, shaxsning turmush tarzi yoki holatida namoyon bo'luvchi «deformatsiyalar majmui» muayyan jinoyatlarga sabab bo'ladi.

Professor V.S. Ustinov A. Nomokonov asariga yozgan taqrizida har qanday qarama-qarshiliklar jinoyatchilik manbai bo'lishi mumkinligini ta'kidlaydi. Chunki jamiyat taraqqiyotiga imkoniyat yaratuvchi omillar jinoyatchilikka qarshilik ko'rsatuvchi omillarga ko'p jihatdan qarama qarshi bo'iishi mumkin (teng taqsimlash jinoyatlarning oldini olishga ko'maklashadi, lekin iqtisodiy taraqqiyot yo'liga g'ov bo'ladi; demokratiya fuqaroning xulq-atvor variantlarini tanlash chegaralarini kengaytirib, jinoyatchilikning rivojlanishiga imkoniyat yaratishi mumkin; qo'rquvga asoslangan totalitarizm jinoyatlarni kamaytiradi, lekin turg'unlikka sabab bo'iishi mumkin). Rivojlanishning qay yo'lini tanlash esa jamiyat ixtiyoriga havola etiladi. Madaniyat yetishmagan taqdirda demokratiya juda ko'p kamchiliklarga ega bo'ladi. Biroq, yuksak madaniyat, huquqqa hurmat, moddiy ne'matlar yetarliligi bilan mushtarak demokratiya juda kuchli antikriminogen omil bo'lib xizmat qiladi. Lekin, hatto birinchi ko'rinishda ham demokratiya nafaqat iqtisodiyot, balki inson huquqlarini himoya qilish uchun ham totalitarizmga qaraganda afzalroqdir, deb ta'kidlaydi V.S. Ustinov. Professor V.S.Volkov g'ayriijtimoiy xulq-atvor deformatsiyasining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, jinoyatchilik sabablari va shartlarini uch guruh (kompleks)ga ajratishni taklif qiladi:

a) jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq sabablar va shartlar;

b) shaxsning jamiyatga integrasiyalashuvi, uning ijtimoiy-psixologik o'ziga xosliklari bilan bog'liq sabablar va shartlar,

v) ijtimoiy munosabatlari ijtimoiy-huquqiy tartibga solish va huquqiy tartibotdagi, huquqbuzarliklarning oldini olishdagi kamchiliklar bilan bog'liq sabablar va shartlar.

Garri S.Bekker va Isaak Erlixning jinoyatchilik iqtisodiy nazariyasi biz hozir boshdan kechirayotgan bozor munosabatlariga o'tish davriga bevosita daxldor bo'lgan jinoyatchilik sabablarining eng qiziqarli va zamonaviy nazariyalaridan biridir. Siyosiy iqtisodchi Garri S.Bekker birinchilardan bo'lib kriminologiya klassik maktabining quyidagi dalillarini tikladi: odam uning motivasiyasi boshqa odamlar motivasiyasidan farq qilganligi uchun emas, balki o'z harakatlarining sarf-xarajatlari va foydali tomonlarini tahlil qilib, o'z qarorlarini qabul qilish uchun boshqacha xulosalar chiqarganligi uchun jinoyatchiga aylanadi. Jinoyatchi mutlaqo oqilona qaror qabul qiladi. U o'z axborot imkoniyatlari doirasida o'zining imkoniyatlarini tekshirib ko'radi

va eng kam xarajatlarda va ayniqsa, kamroq jazoga tortilish xavfi bilan ko'proq shaxsiy naf keltirishi mumkin bo'lgan harakatni tanlaydi.

Boshqa siyosiy iqtisodchi Isaak Erlix fikriga ko'ra, jinoyatchilar bunday imkoniyatlarga jinoyatchilikka moyil bo'lmagan odamlar bilan bir xilda munosabatda bo'ladi. Jinoiy jazoga loyiq qilmishlari, ayniqsa, mulkiy jinoyatlari ular «bozordagi normal operatsiyalar» kabi sodir etadilar. Jinoyatning og'irlik darajasi muskul kuchi va xarajatlarga qarab aniqlanadi. Har bir jinoyatchi xarajatlar va ko'rilishi mumkin bo'lgan farqi shunday tahlildan o'tkazadi. Isaak Erlix fikriga ko'ra, jinoiy qilmishlarning «yashirin bozori» huquqbuzarlar xulq-atvorini tartibga soladi va muvofiqlashtiradi. Boz ustiga, mazkur bozor jinoyatlardan jabrlanuvchilarning xulq-atvorini, shuningdek huquqni muhofaza qilish organlari faoliyatini ham tartibga soladi. Bundan tashqari, I. Erlix nazarida, jinoyatlardan jabrlanishi mumkin bo'lgan shaxslar har xil ehtiyot choralari yordamida o'zlarini jinoyatlardan himoya qiladilar. Bunday ehtiyot choralari qatoriga, masalan, qo'riqlash signalizatsiyasi o'rnatish, seyf xarid qilish bilan bog'liq xarajatlari kiritish mumkin. Ko'rsatib o'tilgan obyektlarga tajovuz qilish imkoniyatlarining cheklanishi jinoiy qilmishlari muvaffaqiyatli amalga oshirish xarajatlarini ko'paytiradi. Pirovard natijada jinoyatni daromadlar tengsizligi vujudga keltiradi, deb ta'kidlaydi iqtisodchi. Bu tengsizlikka barham berish uchun ma'lumot olish, bandlik va yetarli daromad olish imkoniyatlarini jamiyatning barcha vakillari uchun tenglashtirish zarur. Vestfaliya universiteti kriminologiya institutining rahbari Gans Ioaxim Shnayder jinoyatchilik sabablarining uch iqtisodiy nazariyasini qayd etadi:

- 1) *depressiya nazariyasi* - konyunktura yuqori bo'lgan davrda jinoyatchilik kamayadi, iqtisodiy depressiya davrida esa - kuchayadi;
- 2) *ekspansiya nazariyasi* - iqtisodiyot o'sishi bilan jinoyatchilik ham o'sib boradi, iqtisodiy o'sish pasayishi bilan esa - pasayadi;
- 3) *depressiya va ekspansiyaning uyg'unlik nazariyasi* - iqtisodiyot yuksalgan va pasaygan paytlarda jinoyatchilikning o'sishi ro'y beradi.

Jinoyatchilik sabablariga nisbatan asosiy yondashuvlarning qisqacha tahlilidan umumiy xulosa tariqasida quyidagilar qayd etish mumkin. Har qanday hodisa serqirra bo'lib, u minglab bog'lanish va o'zaro ta'sirlarga ega. Jinoyatchilik ham, uning sabablari ham bundan mustasno emas. Boz ustiga, ular eng murakkab hodisalardir. Buni tan olish ularni ko'p tomonlama tushuntirish imkoniyati va zarurligini nazarda tutadi. Shu sababli yuqorida qayd etib o'tilgan barcha nazariyalar jamiyatda mavjud bo'lishga haqli bo'lib chuqur tadqiq etilishi lozim. Jinoyatchilik sabablari muammosiga har xil yondashuvlar ilgari siirilishi mumkin. Bizning vazifamiz esa, turli-tuman sabablar majmuidan ularning har birining o'ri va ahamiyatini aniqlash, ularni izchil bir tizimga solishdan iboratdir. Mazkur murakkab vazifani bajarish esa, har bir yondashuvning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlab, ularning o'zaro bog'liq va farqli

jihatlarni yoritib berishni talab etadi. Shu bilan birga, ko'rsatilgan sabablarning zamon va makonda o'zaro ta'sirga kirishishini, nafaqat barcha jinoyatlarga (umumiy) va muayyan jinoyatlarga (xususiy) nisbatan, balki jinoyatlarning muayyan toifalariga nisbatan (maxsus) namoyon bo'lish mexanizmini (shakllari ni) aniqlashga harakat qilish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Номоконов А. Преступное поведение: детерминация и ответственность. - Владивосток. 1989- - С. 187.
2. Шнайдер Г.И. Криминология. - М., 1994. - 213-244 с.
3. Kriminologiya darslik Q.R.Abdurasulova TDYI. "Adolat" 2017 T. 44-46 betlar. Elektron manbaa: <https://e-library.namdu.uz//Kriminologiya.%20Abdurasulova%20Q.R.pdf>